

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXIX/3-4

БЕОГРАД
1993.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIX (нова серија)

Св. 3-4 (1993)

САДРЖАЈ

Уз монографију „Пет векова српског штампарства” (МИТАР ПЕШИКАН)	131
Српскохрватски језик у бугарским лексикографским приручницима (ЛИЛИ ЛАШКОВА)	155
Енклитика и квантитет (АСИМ ПЕЦО)	163
Инструментал за живо у пасивним конструкцијама (СРЕТО ТАНАСИЋ)	173
О неким врстама српскохрватских именичких сложеница (МАРИЈАНА КИРШОВА)	182
Песничке метафоре Бранка Радичевића (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	197
Лексички систем и лексичко значење (СТАНА РИСТИЋ)	229
Из кинолошке терминологије (ВАСА ПАВКОВИЋ)	235
Прилог расправи о писању великог и малог слова (ДРАГОЉУБ ЗБИЉИЋ)	241
На чему је наш књижевни језик данас (МИТАР ПЕШИКАН)	255

Асим Пецо

(Филолошки факултет, Београд)

ЕНКЛИТИКА И КВАНТИТЕТ

У раду се разматра проблематика везана за квантитативну компоненту енклитика у нашем језику.

Повод за ова размишљања о квантитативној компоненти енклитика у нашем језику дао ми је рад проф. Ђорђа Живановића: *Шта је Вук могао научити од Копитара о акцентовању* који је објављен у 19. књизи *Анала Филолошког факултета у Београду*¹. У овоме раду проф. Живановић, врло документовано, прати прве Вукове кораке у акцентовању наших ријечи до 1818. године, до Рјечника. А ту су се јављали немали проблеми на чијем рјешавању није могао да помогне Ј. Копитар. Овај учени Словенац, који је, без икакве сумње, највише учинио да ми имамо Вука онаквог каквог га познаје наша наука, није у овој области науке о језику био одвећ сигуран. То, уосталом, Копитар и каже у рецензији Вукове Писменице. И то овим ријечима: „Оно што је на стр. 11. по Милованову речено о акцентима, за које се утврђује да их има четири, могло би можда да пружи неочекиване примере најновијим истраживањима о метрици старих народа... Рецензент је, на жалост, и сувише мало познавалац музике да би о овоме с правом могао да одговори”². Вук је био свјестан овога. Знао је и то да словеначки акценти нису идентични са акцентима које он носи у своме говору и које жели да озваничи у књижевном језику. Он зато, како то констатује и проф. Живановић, у осврту на Новине српске (тај рад није штампан за Вукова живота³), употребљава само графички знак ['] којим обиљежава дужину

1 Ђорђе Живановић, *Шта је Вук могао научити од Копитара о акцентовању*, *Анали Филолошког факултета*, књ. 19, Београд 1992, стр. 231 – 256.

2 Вук Стеф. Караџић, *О језику и књижевности*, I, Просвета, Београд 1968, стр. 308 – 309 (приредио Берислав Николић).

3 Ђ. Живановић, исто, стр. 249, в. и напомене Б. Николића у Вуковој књизи наведеној у напомени 2, стр. 243 – 258.

вокала на коме се тај знак налази. Ту налазимо и ове примјере: *сваки* *новина*, *из датума*, *из имена*, *собствени*, *Сербски* *новина*, *вода*⁴, *врата*⁵. Свакако, акценатски знаци на наведеним примјерима могу имати и семантичко-диференцијалну функцију (уп.: *имена* гсг.: *имена* нпл., као и: *дни*, 3 л. мн. личне замјенице: *дни*, показна замјеница⁶). Без сумње, Вук још није био упознат са свим одликама наше акцентуације. Али, и то је несумњиво, он је и тад осјећао разлику између појединих наших акцената. Истина, то још код њега није било кристално јасно да би се, као такво, могло ставити у граматику. Пошто је био свјестан да му ту Копитар не може помоћи, а око себе није имао никога другог који је био боље од њега упућен у ове проблеме, Вук је одлучио да тражи помоћ тамо гдје је може наћи. То је био Будим, и у њему Лука Милованов. Лука је о томе већ имао књижицу у којој су дати сви наши акценти. Због тога је Вук и напустио Беч и Копитара и прешао код пријатеља Луке Милованова у Будим, да ту потражи рјешења за проблеме који су га мучили. У Будиму он, уз Луку, почиње размрсивати наше акценатске проблеме. Ту прихвата и Лукине акценатске знакове и, као такве, уноси их у своју Писменицу из 1814.⁷

Пошто му графички знак за наш дугоузлазни акценат (ˊ) првенствено служи за обиљежавање квантитета, дугог слога, Вук ће тај знак употребити и тамо гдје га, према нашим акценатским узусима, не би требало очекивати. Проф. Ђ. Живановић уочава ту особину Вукове писане ријечи у предрјечничком периоду и сматра да је Вук ту погријешлио. Уп.: „Кад говоримо о случајевима када се испред изгубљеног сугласника х налази дужина, занимљив је један Вуков пример, који га је преварио. Написао је, наиме.: *их*. Очигледно је овде х забележио сећајући се књишких таквих облика, али је дужину написао свестан да је он после губљења х продужавао самогласник, па је овде самогласник продужио, а х је остало записано”⁸.

Овдје се, сада, поставља начелно питање: да ли енклитике могу имати дужину или су те ријечи увијек, и без изузетка, кратке? У вези са тим питањем може се рећи следеће:

1. У приказу Новина српских, као што је и овдје већ речено, Вук често употребљава графички знак (ˊ) за обиљежавање дугог вокала (уп. *сваки*, *собствени*, *они*, *Сербски*, као и: *датума*, *имена*, *људи*, *вода* стр. 15 и 16),

4 Вук Караџић, исто, стр. 15.

5 Вук Караџић, исто, стр. 16.

6 Вук Караџић, исто, стр. 15–20, као и Ђ. Живановић, исто, стр. 250–251.

7 Вук Караџић, исто, стр. 39, као и напомене Б. Николића, у истој књизи, стр. 271–274. В. и Павле Ивић: *О Вуковом рјечнику из 1818. године*, Поговор уз фототипско издање Вуковог рјечника из 1818, Београд 1966, стр. 71–78, као и код мене, *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Научна књига, Београд 1991, стр. 121–127.

8 Ђ. Живановић, исто, 251.

иако и: *но̀вина* (стр. 15). Међу тим примјерима нашао се и примјер који је дао повода за ове ретке: немогу знати како *их* треба изговарати (стр. 19). У свим овим, и њима сличним, примјерима графички знак / може имати и семантичкодиференцијалну службу: њиме се указује на разлику између облика као *имена* (гсг) и *имена* (гпл), *датума* (гсг) и *датума* (гпл). Па и између везника и енкл. облика замјенице трећег лица *их*, макар она ту имала и финални констриктив х. Ту је необичан примјер *новина*: *сваки но̀вина, Сербски но̀вина*. У Рјечнику из 1818. налазимо ову одредницу: *новина* у значењу: die Erstlinge der neuen Ernte jeder Art, primitiae pomorum aut annuae: Боже помози! нове новине од нове године... У другом издању Рјечника (1852) поред те одреднице (*новина*) имамо и одредницу *но̀вине*, у значењу: 1) die Zeitung, diurna, 2) die Neuigkeiten, res novae: има ли какијех новина. Ту се, сада, ове двије одреднице и акценатски диференцирају: *новина* и *но̀вине*. Каква је била функција овога знака (/) на облику *но̀вина*, у предрјечничком периоду, тешко је сада, а сигурно, рећи.

2. Али, да се вратимо проблему квантитета наших енклитика. Поставља се, понављам, начелно, питање: да ли те ријечи могу имати и дужину или су оне, увијек, без икаквог квантитетског обиљежја? Уз то и питање: да ли је ту Вук погријешио или се он оvdје повео за својим језичким осјећањем? У питању ће бити ово друго. Ево зашто:

У Писменици⁹, у којој се примјењују акценатски знаци Луке Милованова, и енклитике имају та обиљежја, имају акценатске знакове. Тако ту налазимо: наипосле ми се учинило (стр. 31), принудила ме (30), шта се до сад (35), неће и нико зажалити (35), кад се са т саставити могло (38), него и је таман (38). Ту налазимо и: нити се могу изговорити (36); ми имамо, ми сви (36).

У поглављу о акцентима (употребљаванье пригласила) налазимо и ове примјере: *сам* (allein), *сам* (од јесам), *ми* (wir), *ми* (mir), као и: *добри људи*. За „пригласило одуљујуће“ Вук констатује да се чује „код свију прилагателни имена у родителном падежу множ. броја“ (стр. 41). Ту налазимо и ове примјере: *и* (*њи -и*, 63); они *оће*, они *ће* (стр. 65, 67).

У Српској граматици¹⁰, уз Рјечник из 1818, задржавају се акценатски знаци из Писменице, али без њихових назива (стр. XXXVI). У поглављу: О мјестоименију (de pronomine) налазимо и ове облике, и овако акцентоване: *мене*, *ме*; *мени* (*мене*), *ми*; *мене*, *ме*; *тебе*, *те*; *теби* (*тебе*), *ти*; *тебе*, *те*; *њег*, *га*; *њему*, *му*; *њег* (*њага*, *њ*); *ње*, *је*; *њој*, *јој*; *њу*, *је* као и *себе*, *се* (стр. XLIX), затим: *нама*, *нам* (испод текста додаје да се у Крајини и Црној

⁹ Вук Караџић, исто, стр. 33 – 121.

¹⁰ Вук Караџић, Српски рјечник, 1818, Просвета, Београд 1966, стр. XXXVI – XXXVII, и стр. LVII.

ријечи јавља и ни мј. *нам*), *вама*, *вам*; *њи*, *и*, *њима*, *им* (стр. L). Ту налазимо и глаголске енклитике, уп.: *јесам* (*сам*), *јеси* (*си*), *јест* (*је*); *јесмо* (*смо*), *јесте* (*сте*), *јесу* (*су*), као и: *ђу* (*ђу*), *днеш* (*неш*), *дхе* (*не*); *дхемо* (*немо*), *дхете* (*нете*), *дхе* (*не*) (стр. LVII).

Наведени примјери јасно показују гдје је Вук осјећао дужину и на енкл. облицима. Отуда код њега: *сам*, *ђу* : и : *јђ* и *хе*. Сигурно је, уз то, да је у Граматици Вук разликовао акценатске знакове којима је обиљежавао дуге и којима је обиљежавао кратке вокале. Пошто овдје енкл. облици носе и знакове којима је обиљежавао дуге вокале, јасно је да је он тако те облике и изговарао, са дугим вокалима. Отуда би слиједио закључак да Вук није „задријемао” ни када је обиљежио квантитет на енкл. облику *их*, који је дао повода за ове ретке. Он је тако тај облик и изговарао (детаљније о свему овоме в. у студији проф. Ивића: О вуковом Рјечнику из 1818. године, уз фототипско издање овога Вуковог рјечника, Просвета, Београд 1966, нарочито гл. VI).

3. А како се гледа на енклитике у нашој стручној литератури? Мишљења нису идентична, а преовлађује схватање да су то ријечи без квалитативно-квантитативних обиљежја. Тако имамо:

а) За Т. Маретића то су ријечи „без акцента, а изговарају се заједно с ријечима, које пред њима стоје”, нпр.: *видим га*, *речи му*. У једном говорном низу може бити више енклитика, уп.: *видио сам га*, *показали су ми га*, *чудно ли си ми га послао*. Маретић ту констатује да су „готово свим енклитикама вокали... кратки”. Изузетак је 3. л. пл. *ће*, које има дуго е: *играће*, *казиваће* (они). У једнини тај облик (*ће*) има кратки вокал е. За друге енкл. облике Маретић каже да се по „Хрватској ...енклитике *им*, *их*, *јој* говоре с дугим вокалом, на пр. *речите им*, *видјесмо их*, *однеси јој*”, а не искључује могућност таквог квантитета „и по другим крајевима”¹¹.

б) У Савременом српскохрватском језику (књ. I) од проф. М. Стевановића констатује се да личне замјенице у ген., дат. и акуз. једнине и множине „имају двојак облике: дуже, акценатске, и краће, енклитичке”. Лична замјеница свакога лица има поред акценатског и енкл. облик, у књижевном језику, само у акузативу¹². Наравно, ту су сви енклитички облици без икаквих прозодијских обиљежја: *ме*, *ми*; *те*, *ти*; *га*, *му*; *је*, *јој*, *ју*; *нас*, *нам*; *вас*, *вам*; *их*, *им*; *се*¹³. Такве прозодијске особине имају и гл.

11 Т. Матетић, Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика, Загреб 1931, стр. 111.

12 М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Научно дело, Београд 1964, стр. 311.

13 М. Стевановић, исто, 309—310.

енклитике: *сам, си, је, смо, сте, су; ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете, ће* (стр. 359). Ту је само: *пѣваће* (стр. 362).

в) У Енциклопедијском рјечнику лингв. назива од Р. Симеона¹⁴ за енклитику се каже да је то „ненаглашена ријеч... ријеч која нема властитог нагласка већ се изговара као фонетска (акцентска) цјелина с наглашеном претходном ријечју или ријеч која га губи кад се наслони на наглашену ријеч која стоји пред њом; морфем који је фонетски овисан о ријечи испред себе, али је граматички неовисан о њој... *видим га, бојим се*“. Ако се у једноме низу нађе више енклитика, „све остају без акцента, нпр. *видио сам га... чудно ли си ми га послао*“. Постоје замјеничке енклитике: *ме, ми; те, ти; се, си; му, јој, их, им* и глаголске енклитике: *сам, си, је, смо, сте, су; ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете, ће*. Па и облици: *бих, би, бисмо, бисте* „кад служе за творбу кондиционала (нпр. хвалио бих, знали бисмо итд.) енклитички су свагда, осим ако стоје на почетку реченице (нпр. бисте ли ви то рекли?)“ (стр. 306–307).

Као што видимо, заједничко је мишљење да су енклитике неакцентоване ријечи. Што се тиче њиховога квантитета, ту има и неслагања. Маретић прихвата дужину на енкл. облику 3. л. мн. – *ће*. То и у облицима футура: *играће, казиваће* (они). Он, исто тако, указује на постојање дужине у енкл. облицима *им, их, јој* у неким народним говорима. Стевановић и Симеон не указују на могућност постојања те квантитетске особине. Проф. Павле Ивић, у Поговору уз Српски рјечник Вука Стеф. Карацића из 1818, указујући на раније наведене Вукове примјере (на облике: *ме, те, га, ми, ти, му; сам, си, ћу* и сл.) констатује да ови Вукови акцентски знаци на енклитикама „не само што нису потребни, већ управо сметају јер скривају разлику између неакцентованих и акцентованих речи“¹⁵. У вези са овом проблематиком, квантитетом на енклитикама, код проф. Ивића ту читамо и ове ретке: „Међу енклитичким облицима привлаче пажњу *јој* и *и* дужином својих вокала која одговара стању у дробњачком говору“ (стр. 130–131, као и напомену 1, испод текста). Закључак је: „Наравно, дужина у овим облицима данас има статус дијалекатске особине (стр. 131, напомена 2, в. и на стр. 184).

4. Да би се боље схватила цијела ова проблематика, биће корисно, чини ми се, да се, бар укратко, упознамо и са историјатом наших енклитика. Из те проблематике указујемо на следеће:

а) У старијој фази развитка нашега језика имали смо енкл. облике: *ми, ти, си* (дат. синг.). Облици *њи, вы* (дат. и акуз. пл.) јављали су се и као енкл.

¹⁴ Рихард Симеон, Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива, Загреб 1969, под одредницом енклитика.

¹⁵ П. Ивић, О Вуковом рјечнику..., стр. 74.

облици замјеница првога и другога лица. Облици МА, ТА, СА, који се данас јављају као енкл. „јесу облици старога ак. (исп. инд. *mām, vām*)... Некада се за енклит. облик као дат. ген. лок. употребљавало **moi, *toi; *mei, *tei*, инд. *mē*, грч. *μοι* и сл.; то је дало у слов. *ми, ти*”¹⁶.

б) Од замјенице 3. л. *он, она, оно* данас имамо енкл. облике: *га, му, је, ју, јој; их, им*. Познато је да је ова замјеница настала од демонстративне и анафорске замјенице (од *он, она, оно; они, оне, она* и од *иже, јаже, жеже; иже, ...; јаже*), што се одражава и у промјени ове замјенице. Савремени облици деklinације ових замјеница: *њег, њему; њих, њима* настали су у предлошким синтагмама које су имале облике са почетним *њ*. Ван тих предлошких веза, употребљавали су се облици са почетним *ј*. А када је „ова заменица постала заменица за треће лице, и она је почела развијати поред дужих облика и енклитичне”. Тако смо према самосталним облицима *нас, нама* (у *нас, к нама*) добили као самосталне облике и: *њих, њима* према којима су се јавили и енкл. облици—*јих-их, јим-им; јој-њој* и сл. Према тим односима настало је и *га* према *њег, му*, према *њему*. „На тај смо начин, каже проф. Белић, добили нове енклитике: тако је у старом језику нашем према *нас* — *нас* (наравно, без акцента), према *вас* — *вас, вам* — *вам*”¹⁷. Овај однос могао се јавити још у оно вријеме када су облици *јој, ју* могли имати двојаку употребу, самосталну и несамосталну; односно кад су могли бити и акцентовани и неакцентовани, тј. када је било *јџј* и *јој, јџ* и *ју*. А када су се јавили: *њој, њу*, као акцентовани облици, онда су облици *јој* и *ју* схваћени као енклитички. Према томе односу јавило се и *нас*, акцентовано, и *нас*, енклитично, *вас* и *вас*, као и: *њам* — *нам, вам* — *вам*, који потискују старије облике *ни, ви* (као и *не, ве*) у енкл. служби (Облици *не, ве* су енкл. облици акуз. мн. Настали су од *ни, ви* (ны, вџили према *ме, те*, или према истом облику именица).

5. На основу онога што је и овдје већ речено, могло би се закључити да неке наше енклитике, замјеничке, а које данас могу да се јаве и са дужином, могу ту дужину баштинити из старијег периода развитка нашега језика. Ако су, наиме, облици *ју* (џ) *ме, те* (МА, ТА); *их* (ихџ) старији акцентовани облици, самостални облици, а данас се јављају и са дужином у неким народним говорима, може се претпоставити да је та дужина стара, да је задржана и последије појаве облика: *њу, њих*, који су

16 А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II, св. I, Речи са деklinацијом, Научна књига, Београд 1950, стр. 166—173, као и С. Ившић, Славенска поредбена граматика, Школска књига, Загреб 1970, стр. 218, као и стр. 224—225.; С. Куљбакин, Старослов. граматика, 1930, стр. 101—102.

17 А. Белић, исто; С. Ившић, исто; в. и С. Куљбакин, Старословенска граматика, Београд 1930, стр. 64 и 104, као и Т. Маретић, исто, стр. 89. За Маретића су облици *јим, јих* „по доказивању поредбене граматике правилнији” од оних које налазимо у нашим граматикама (стр. 89).

преузели на себе функцију самосталних, акцентованих облика. То јест, другачије речено, неке дужине савремених енкл. облика замјеница не морају бити чисто „дијалекатска особина“, него се могу посматрати и као наслијеђе из ранијих епоха развитка нашега језика. Истина, и то треба истаћи, њихова старина не значи у исто вријеме и њихово право да имају статус стандардне прозодијске особине и да, као такви, морају бити присутни и у стандардном изговору. Али ако бисмо полазили од честоте оваквих облика у народним говорима који се, обично, узимају за основицу наше стандардне акцентуације, њихово право за опстанак у нашем језичком стандарду није без основа. Поготово ако се узме у обзир и чењеница да за такву дужину зна и Вук. А Вук нам је, још увијек, најсигурнији показатељ када су у питању неки „сумњиви“ облици. Јер, оно што налазимо код Вука, то је поуздано и као такво прихватљиво.

6. Поред замјеничких постоје и глаголске енклитике. Глаголски облик *су*, 3. л. мн. презетна, првобитно је био самостални облик (уп. *јесам*, *јеси*, *јест*, *јесмо*, *јесте*, *су*). А када се појавило *јесу*, тј. када је и тај облик уопштио *је*— према *јесам*, *јесмо*... и када се јавило *јесу*, онда се *су* схватило као енклитички облик. Затим се према односу *јесу* — *су* јавило и: *јесам* — *сам*, *јеси* — *си*, *јесмо* — *смо*, *јесте* — *сте*, гдје се дужи облици јављају као акцентогени, као самостални, облици, без обзира на то како су они раније гласили; а краћи облици, укључујући ту сада и облик 3. л. мн. презента *су*, јављају се као несамостални, енклитички облици¹⁸. Истина, квантитетско обиљежје овога гл. облика, облика *су*, тј. његова примарна дужина, није тако честа у нашим народним говорима (в. ниже). То би говорило да је током времена, а у склопу осталих облика овога глагола, и облик *су* попримио квантитетско обиљежје које имају остали енкл. облици и тако се и морфолошки и прозодијски искључио из пуних, акцентованих облика тога глаголског типа.

Глагол *хтјети* (*хотјети*) имао је у старијој фази развитка и нашега језика и других слов. језика, облике презента по нејединственом конјугационом обрасцу. Наиме, у ст. слов. језику облици презента овога глагола гласили су *ХОШТѢ*, *ХОШТЕШИ*, *ХОШТЕТЬ*, *ХОШТЕМЪ*... *ХОТАТЬ*¹⁹. Као што наведени облици показују, у свим облицима имамо промјену по обрасцу глагола — *јо/је* основа (као *писати*: *ПИШѢ*-ЕШИ) осим у 3. л. мн. гдје је било *ХОТАТЬ*, као *НОСАТЬ* од *носити*. Овакав конјугациони однос сачуван је „до данас у неким слав. језицима, па и у нашим неким говорима

18 А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 2, Речи са конјугацијом, Научна књига, Београд 1969, стр. 36–37. За цјеловитију слику односа у проклизима и енклизи в. Берислав Николић, Акцентатски вид проклизе и енклизе у српскохрватском језику, Наш језик, књ. XII, Београд 1962, стр. 156–178. Ту налазимо и богату грађу.

19 С. Куљбакин, исто, стр. 139.

гдје се говори *хоћу, хоћеш, хоће, хоћемо, хоћете, хоте* (мјесто књиж. 3. л. пл. *хѡћѣ*)²⁰. За нас је овдје важна чињеница да је постојала квантитативна разлика између облика 3. л. једнине *хѡће* и 3. л. множине *хѡћѣ*²¹. Тај однос се могао пренијети и на енкл. облике *ће* — 3. л. једн. и *ћѣ* — 3. л. мн., па данас имамо: *ѡн ће* и *ѡни ћѣ*²².

7. Какво стање налазимо у народним говорима, показаћу на неколико примјера из постојеће дијалектолошке литературе. Грађа се узима из дијалектолошких монографија или из Упитника за, планирани, дијалектолошки атлас босанско-херцеговачких народних говора.

а) На основу објављених радова:

Полимље: „...јавља се спорадично дуго и у енкл.: *вѡди ѿг, шес ѿх љегну*“²³;

Новопазарско-сјеничка зона: *Нѡјзѡд јѡј* се испуни жѣља; *ѡн ће јѡј рѣћ, рѣче јѡј*²⁴;

Ускоци: *Рѣци ѿм. Ђво ти ѿг. По Станићевом мишљењу ту може бити у питању и контракција: Нѣ дѡм ти их > Нѣ дѡм тѿг...*²⁵;

Пива и Дробњаки: *вѡдијо сам ѿг, нѣ знам ѿм*²⁶;

Никшићка жупа: *ѡн ѿг рѡнѣ, ко ти ѿг брѡнѣ, ѡн јѡ пѡзи, ко јѿг чѡвѡ;*²⁷;

Бјелопавлићи: да *ѡј кѡжѣ, свѣ смо ѿ знали; они сѡ га поцјењивали, него сѡ га презивали, странци сѡ додили*²⁸. Ту је и *ѡгѣ, јесѡ* (стр. 91);

Љештанско, код Бајине Баште: *глѣдѡ ѿ, штѡ јѡј ѡмѡрају; нека ѿ, кад ѣто ѿ*²⁹;

Обади, Босанско Подриње: *нѣстѡло ѿм љѣба, ѣто ѿ јѡпѣ, кѡ јѡ(ј) је*³⁰;

20 С. Ивић, исто, стр. 258.

21 Т. Маретић, исто 243.

22 В. А. Белић, О постанку српскохрватских глаголских облика *нећу, ћу* и сличних, Глас СКА, књ. СХП, стр. 1–18. У чакавским говорима краћи облици могу бити и акцентогени у неенклитичној функцији, стр. 9, в. код Белића у раду Замјетки по чакав. говорам, на руском, стр. 71.

23 М. Николић, Говори србијанског Полимља, СДЗб ХХХVII, Београд 1991, стр. 136. Истина, та појава у овим говорима није „узела ширег маха“.

24 Д. Барјактаревић, Новопазарско-сјенички говор, СДЗб XVI, Београд 1966, стр. 162–165.

25 М. Станић, Ускочки акценат, СДЗб ХХVIII, Београд 1982, стр. 36 и 208.

26 Ј. Вуковић, Акцент говора Пиве и Дробњака, СДЗб X, Београд 1940, стр. 268.

27 Д. Вушовић, Дијалект источне Херцеговине, СДЗб III, Београд 1936, стр. 19, 135 и 136. в. у вези с тим и примједбу М. Решетара у ЈФ VI, стр. 255, и Ј. Вуковића, СДЗб X, стр. 268.

28 Д. Ђупић, Говор Бјелопавлића, СДЗб ХХIII, Београд 1977, стр. 210, в. и на стр. 91, 201–204.

29 М. Тешић, Говор Љештанског, СДЗб ХХII, Београд 1977, стр. 222, 299.

30 М. Симић, Говор села Обади у босанском Подрињу, СДЗб ХХIV, Београд 1978, стр. 33, 114–116.

Рогатица: угледали *хи*, шта *јѡј* је, ђнда *иѡх* је и било; врати *јѣ*, ѡби *јѣ*³¹;

Удбина: нѣк-*јѡј* бѡдѣ, вѡдијѡ - сам - *и*³²;

Јужнобосанска и сјевернохерцеговачка зона нуде подоста потврда за дужину на енклитикама: *јѡј*, *јѡ*, да *јѡј*, није *јѡ* ништа, било *и* је, вратио *и*; видим *хи*, гони *хи*; ено *иѡ*, пет *иѡ*, видим *иѡ*; сад *и* нема; видим *иѡ*, дам *иѡ*, отац *иѡ*; дам *хиѡ*, ето *хиѡ*, зет *хиѡ*; био *иѡ*, ено *иѡ*. Овдје је вриједно указати да је дужина на енкл. биљежена код припадника свих трију вјера на томе подручју³³;

Централна Шумадија: биће-*и* мѡго, шта-*и* је, да-*и* вѡди, кѡд-*и* ѡте-
раше, нѣ-б-*иѡ*³⁴;

Рама: *иѡ* *и* стѡтину, такѡ *и* нанѡло; сѡ *иѣ*, што *иѣ*³⁵;

Конавле: што сам *и* начинијо, што *и* ради, ено *иѡх*, кажи *иѡ*. Ту имамо и: *иѡ*, *иѡ*, *иѡ*, *иѡ*³⁶.

Када наведене податке пренесемо на дијалектолошке карте, добијамо утисак да је појава квантитета на неким енклитикама доста распрострањена у новоштокавским говорима. За бе-ха говорно подручје то ће потврдити и подаци из Упитника. Истина, има подручја за која се не наводе потврде за ову дужину. То, добрим дијелом, вриједи и за херцеговачке говоре. У мојим радовима о тим говорима не указује се на ту дужину. Могуће је да она и није ту константна, али, није искључено да сам је ја, ако сам је некада и чуо, сматрао нетипичном и на њу нисам обраћао посебну пажњу. Данас, када размишљам о тој прозодијској особини централнохерцеговачке зоне, чини ми се да је она ту, да је присутна (ено *иѡх*, шта *иѡ* је). Али, понављам, ја је нисам биљежио у својим радовима, што би говорило да она није ту стабилна. Свакако, ово ће требати провјерити, ако се, некада, за то створе услови. (Грађа из Упитника потврђује ту дужину за многе пунктове).

б) На основу грађе за бе-ха дијалектолошки атлас, питања из Упитника број 1758 – 1759, тражи се енкл. облик акузатива множине замјенице 3. л. м. и ж. род. Одговори су овакви³⁷:

иѡх (90, 196), (*ј*) *иѡх* (13, 16, 191), *хиѡ* (4, 23, 24, 26, 42, 48, 53, 68, 83, 96, 98, 112, 114, 116, 117, 118, 183, 216), *иѡ* (9, 91, 137, 138, 146, 177, 223), *иѡиѡ* (15), *иѡ* (134), *иѡ* (17, 34, 35, 76, 94, 101, 105, 106, 123, 124, 126, 130, 135, 139, 143, 148,

31 Ц. Јахић, Ловачка лексика и фразеологија у рогат. крају, СДЗБ ХХІХ, 386...

32 Д. Павлица, О говору околине Удбине, СДЗБ ХХХ, Београд 1984, стр. 395.

33 Р. Ђуровић, Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине, СДЗБ ХХХХVIII, Београд 1992, стр. 280 – 284.

34 С. Реметић, Говори централне Шумадије, СДЗБ ХХХI, Београд 1985, стр. 294.

35 М. Окука, Говор Рама, Свјетлост, Сарајево 1983, стр. 131 – 133.

36 З. Кашић, Говор Конавала (докторска дисертација, рукопис, стр. 32, 139 – 140).

37 Грађа се узима из 5 књига у којима је сакупљен материјал из Упитника. Попис пунктова в. у БХДЗБ књ. 2, Сарајево 1969, стр. 365 – 370.

150, 151, 153, 154, 156, 157, 158, 163, 164, 168, 169, 202, 203, 220), *хїн* (20), *їг* (25, 58, 69, 203), *їк* (41, 164, 203), *хїн* (70, 82, 84, 98, 200а, 209, 221, 226).

Питање из Упитника број 1757, тражи се енкл. облик датива множине за м. р. Одговори су овакви:

їм (9, 16, 69, 71, 74, 76, 90, 91, 94, 124, 130, 139, 143, 146, 156, 157, 169), (*ј*)*їм* (13, 191), *їїм* (131, 137, 138, 143), *їїм* (37), *хїм* (4, 23, 24, 26, 31, 38, 68, 79, 81, 83, 84, 96, 98, 112, 116, 117, 118, 171, 209, 226), *хїн* (82), *хїн* (114).

На питање број 1977 из Упитника, тражи се облик 3. л. мн. презента од глагола *хгјети*, из свих испитиваних пунктова, осим пунктова број 5, 8, 64 и 200, добијен је одговор са дужином на вокалу – *е*: *хоћѣ/оћѣ*. За дужину зна и негација: *неће*, мада није увијек јасно исказана разлика између облика 3. л. *їдѣ* мн.: *он неће* и *они неће*, али је, понегдје, указано и на ту разлику, а та разлика је, како је овдје већ указано, наслијеђена из старијег периода развитка нашега језика (уп. у ст. слов. ХОШТЕТЬ и ХОТАТЬ) Тај однос, *е* и *ѣ*, данас се рефлектује у *ѣ* и *ѣ*.

8. Када се сви наведени подаци пренесу на дијалектолошку карту, добија се слика ареала на коме се јавља дужина на облицима енклитика, замјеничких или глаголских. А сама та чињеница да је тај простор доста велики као да нам даје за право да и ту квантитативну особину примимо као језичку реалност и да јој дозволимо опстанак у стандардном језичком изразу. Све ово, наравно, ако и даље будемо ослушкивали народне говоре приликом одређивања норме у нашем језичком стандарду.

9. Као што видимо, и овдје се може примијенити констатација проф. Р. Бошковића: „Нико није ћарио ко је Вук исправљао (што се аутентичности грађе тиче)”.

Резюме

Асим Пецо

ЭНКЛИТИКА И КОЛИЧЕСТВО

В нашем современном языке существует установившееся правило, что энклитики не обладают ударением и долготой. Об этом писал и проф. Джордже Живанович. Он полагает, что Вук сделал ошибку, когда энклитическую форму их привел с долготой. Ставился вопрос: обозначил ли Вук долготу там, где ее нет? На основании более подробных обсуждений этого вопроса, автор считает, что Вук и здесь не сделал ошибку. Существует много народных говоров, тех с четвероакцентной системой, которым известна долгота на некоторых энклит. формах, как у местоимений, так и у глаголов. Поэтому он полагает, что и эту характеристику можно считать стандартной.